

Univerzalna bibliografska kontrola i obavezni primjerak*

Universal bibliographic control and legal deposit

Azra Smajić

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH
azra@nub.ba

Sažetak

U radu se razmatraju zakonske odredbe koje regulišu pitanje obaveznog primjerka u Bosni i Hercegovini, sa posebni osvrtom na zakonske odredbe zemalja u regionu, posebno sa stajališta vrste građe i biblioteke koje dobivaju obavezni primjerak. Analizom smo došli do saznanja da glavni uzroci problema nastaju kada je u pitanju redovnost i potpunost, neadekvatne i neprecizno definirane zakonske odredbe, te nepostojanje efikasnog mehanizma njihovog pridržavanja i poštivanja. To je slika koja karakterizira sadašnje stanje obaveznog primjerka u Bosni i Hercegovini.

Obzirom na sve to, nužno se nameće pitanje izmjene i dopune Zakona o bibliotečkoj djelatnosti unutar kojeg je Zakon o obaveznom primjerku koji bi se trebao utvrditi kao sistem koji će biti nezamjenjiv segment našeg bibliotečkog sistema.

Ključne riječi: *univerzalna bibliografska kontrola, nacionalna bibliografija, obavezni primjerak, Zakon o obaveznom primjerku, NUBBiH, UNIMARC*

Abstract

The study is based on considering the legal regulations that regulate the issue of legal deposit in Bosnia and Herzegovina, with special reference to the legal regulations of countries in the region, especially from the standpoint of types of library materials and libraries that receive legal deposit. Analyzing this we have come to conclusion that the main causes of problems arise when it comes to the regularity and completeness, inadequately and imprecisely defined legal regulations and the absence of effective mechanism of compliance with the provisions. It is the image that characterizes the current state of legal deposit in Bosnia and Herzegovina.

Considering that, necessarily arises the question of amendments to the Law on Library Activity and Law on legal deposit, which should be determined as a system that will be an irreplaceable part of our library system.

Keywords: *Universal bibliographic control, national bibliography, legal deposit, Law on legal deposit, NULB&H, UNIMARC*

Uvod

Univerzalna bibliografska kontrola smatra se jednim od temeljnih programa međunarodne bibliotečke zajednice. Uspjeh ovog programa zasigurno se može vezati uz činjenicu da se on bavi osnovnim pitanjem struke: *kako učiniti pristupačnim zapise o građi objavljenoj širom svijeta svima onima koji te zapise trebaju iz bilo kojeg razloga i sa bilo kojeg mjesta.* Program Univerzalne bibliografske kontrole može biti ostvaren jedino pomoću djelotvornih bibliografskih pomagala koja su izrađena tako da omogućavaju vidljivost i razumijevanje zapisa u cijeloj međunarodnoj zajednici.

Osnovno bibliografsko pomagalo na koje se naslanja Univerzalna bibliografska kontrola od samog početka jesu nacionalne bibliografije. Kao zbirka bibliografskih zapisa o ukupnoj izdavačkoj produkciji jedne zemlje, one su sredstvo koje omogućava praćenje kulturnog, naučnog, prosvjetnog i ekonomskog stanja u određenom periodu.

U mnogim zemljama, pa tako i u našoj, objavljivanje nacionalne bibliografije uređeno je zakonom. Država obično imenuje ustanovu koja će preuzeti zadaću nacionalnog bibliografskog centra, čija je dužnost pripremanje i izdavanje nacionalne bibliografije. U Bosni i Hercegovini, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH obavlja ovu dužnost. Da bi se bibliografija mogla izraditi, država obavezuje izdavače i autore da besplatno dostave određeni broj primjeraka svojih publikacija, što se u struci naziva **obaveznim primjerkom**.

Obavezni primjerak, sakupljen, sreden i obrađen na odgovarajući način, od neprocjenjive je vrijednosti. On pruža mogućnost da se kultura naroda proučava sa raznih aspekata, a kada je u pitanju nacionalna bibliografija, ona se može pouzdano izrađivati samo na temelju obaveznog primjerka.

Veoma je bitan i način na koji je zakonski riješeno pitanje obaveznog primjerka u Bosni i Hercegovini, te na koje probleme nailazimo pri sprovođenju tog

* Prerađeno poglavlje neobjavljenog završnog diplomskog rada odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Univerzitetu u Sarajevu 2013. godine u mentorstvu prof. dr. Senade Dizdar.

zakona.

Analizom Zakona o bibliotečkoj djelatnosti Bosne i Hercegovine iz 1995. godine, cilj nam je prikazati sve prednosti i nedostatke zakonskih odredbi, te ukazati na potrebu redefiniranja istih, stavljajući ih nasuprot zakonima o obaveznom primjerku iz zemalja regiona.

Zakon o bibliotečkoj djelatnosti BiH iz 1995. godine, unutar kojeg se nalazi i Zakon o obaveznom primjerku, vremenom je postao neadekvatan i neprecizan, te da ovim Zakonom tek djelimično pratimo programe UBC-a (Universal bibliographic control) i UAP-a (Universal Availability of Publications), obzirom da je Zakonom naglašeno da nacionalna bibliografija uključuje samo štampane publikacije. Sve ovo je posljedica neadekvatnog zakona koji ne ide u korak sa vremenom, posljedica nedosljednog odnosa između bibliotekara, sa jedne strane, i izdavača, sa druge strane koji u potpunosti zanemaruju svoje obaveze koje se odnose na obavezni primjerak.

Nastanak i značenje Univerzalne bibliografske kontrole

Univerzalna bibliografska kontrola (UBK) je jedan od temeljnih programa međunarodne bibliotečke zajednice koja se zasniva na međunarodnoj saradnji i razmjeni bibliografskih informacija između svih zemalja svijeta.

Zadaća univerzalne bibliografske kontrole je učiniti pristupačnim zapise o građi objavljenoj širom svijeta, stvaranjem svjetskog sistema kontrole i razmjene bibliografskih informacija, te razvoj nacionalnih bibliografija.

Zbog toga je potrebna standardizacija bibliografskih zapisa, odnosno izrada međunarodno prihvatljivih standarda za bibliografski opis različitih vrsta građe.

Na zasjedanju Međunarodne federacije bibliotekarskih društava, koje se održalo u Grenobleu, 1973. godine, glavna tema je bila Univerzalna bibliografska kontrola.

Zaključen je konačni cilj ovog programa, a to je „da se osnovni podaci o svim publikacijama koje izlaze u bilo kojoj zemlji svijeta daju što brže na raspolaganje čitavom čovječanstvu, i to u obliku koji je međunarodno prihvatljiv.“(Verona 2012)

Prvi korak ka stvaranju dugoročnog programa Univerzalne bibliografske kontrole napravljen je 1973. godine na sastanku Izvršnog odbora IFLA-e u Briselu (Anderson 2008), međutim program postaje operativan u jula 1974. godine.

Nacionalna bibliografska kontrola kao dio Univerzalne bibliografske kontrole

Osnovno bibliografsko pomagalo na koje se program Univerzalne bibliografske kontrole oslanja od samog

početka jeste nacionalna bibliografija koja predstavlja “cjelovit skup zapisa o nacionalnoj kulturnoj baštini, sredstvo kojim se ostvaruje potpuna bibliografska kontrola. To je zbirka bibliografskih zapisa o ukupnoj štamparskoj i nakladničkoj proizvodnji u zemlji, koju redovno izdaje nacionalni bibliografski ured kao posebnu publikaciju.“ (Horvat 2000)

Nacionalna bibliografija je ključni pokazatelj duhovnog, kulturnog, naučnog i obrazovnog razvoja jedne zemlje.

Kao popis cjelokupne izdavačke produkcije na području države, ona ima brojne funkcije, među kojima su svakako najvažnije one koje se tiču zaštite i očuvanja kulturne baštine, te omogućavanja da se to naslijeđe koristi u svrhu unapređivanja pojedinca i društvene zajednice u cjelini. Osnovno i najpouzdanije sredstvo za izradu nacionalne bibliografije je obavezni primjerak, institucija kojom države svojim građanima već stoljećima osiguravaju slobodan pristup građi.

U skladu sa zaključcima sa Pariške konferencije (Međunarodna konferencija o kataložnim načelima, 1961.), osamdesetih godina prošlog stoljeća definirane su osnovne komponente nacionalne bibliografske kontrole, a to su: zakonsko reguliranje obaveznog primjerka, nacionalna bibliografija, nacionalna bibliografska agencija - u većini slučajeva nacionalna biblioteka koja je odgovorna za nadzor nad bibliografskim servisima u zemlji i razmjenu bibliografskih zapisa. (Beauquier 1998)

Važno je naglasiti da bez osnovnog bibliografskog pomagala poput nacionalne tekuće bibliografije nije moguća ni učinkovita Univerzalna bibliografska kontrola.

Nacionalne tekuće bibliografije¹ (Hrvatska enciklopedija 2 2000, 102) veoma su bitne jer donose bibliografske zapise o ukupnoj izdavačkoj proizvodnji u zemlji. Nacionalna bibliografija ima dvostruku funkciju. Ona treba biti cjelovit skup zapisa o kulturnoj baštini neke zemlje, te treba omogućiti potpunu bibliografsku kontrolu. (Horvat 2000)

Važnosti i koristi nacionalnih tekućih bibliografija su višestruke, počev od toga da zemlja, u kojoj se izrađuje tekuća nacionalna bibliografija, može pratiti promjene u kulturi, nauci, prosvjeti, društvu, privredi i drugim granama za pojedina razdoblja. U Bosni i Hercegovini je, kao i u mnogim drugim državama, zakonski određeno koja se ustanova brine za izradu i

¹ Neke od prvih nacionalnih bibliografija nastale su u 16. stoljeću. Dva francuska autora, François de La Croix Du Maine i Antoine Du Verdeier objavili su zasebna djela pod istim naslovom *Francuska bibliografija*. Kasnije su te dvije bibliografije nadopunjene i spojene u jedno djelo pod istim nazivom. Spomenimo i nacionalnu bibliografiju iz 1595. godine *Katalog engleskih štampanih knjiga* koju je objavio Andrew Maunsell. Važno je nadodati da je prva tekuća nacionalna bibliografija pokrenuta u Francuskoj 1811. godine pod nazivom *Bibliografija Francuske*.

izdavanje nacionalne bibliografije, a to je Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (NUBBiH).

Definisanje pojma *obavezni primjerak*

U okviru bibliotečke djelatnosti obavezni primjerak je određen kao zakonom predviđena obaveza pohranjivanja i trajnog čuvanja određenog broja publikacija svih vrsta tehničke reprodukcije i na svim vrstama medija, bez obzira na način javne distribucije.

Temeljne funkcije obaveznog primjerka su:

- arhivska funkcija (izgradnja i trajna zaštita nacionalne zbirke cjelokupne građe kao prenositelja svih informacija kao “nacionalne kulturne memorije”),
- korisnička funkcija (osiguravanje dostupnosti građi i informacijama),
- bibliografska kontrola i dr. (Katalanec 1997)

Privilegiju i obavezu dobivanja obaveznog primjerka određuje svaka država posebnim zakonskim propisima, koji definiraju temeljne karakteristike izabranog nacionalnog modela:

1. Osnovne funkcije i zadatke,
2. Obaveze izdavača i drugih proizvođača građe s jedne i primalaca (biblioteka i sl.) s druge strane,
3. Vrste i obuhvat građe (vrsta i broj primjeraka, cjelovitost odnosno selektivnost za građu ili primaoca),
4. Ustanove (biblioteke) koje primaju obavezni primjerak, te njihovu međusobnu koordinaciju i osiguravanje nadzora,
5. Način finansiranja (finansiranje građe, distribucije, obrade, pohrane, korištenja i trajne zaštite). (Katalanec 1997)

Dosadašnja praksa ukazuje na tri načina prikupljanja građe u bibliotekama, arhivima i drugim ustanovama kulture:

1. Obavezni primjerak (engl. legal deposit, franc. depot legal, tal. deposito legale) koji se prikuplja na temelju načela sveobuhvatnosti, kao, npr. u Francuskoj i Švedskoj ili na temelju selektivnosti, kao, npr. u Kanadi,
2. Primjerak za zaštitu autorskog prava (engl. copyright deposit, njem. Gesetzliche Pflichtlieferung) kojim se osigurava pristizanje one građe na temelju koje se štiti autorstvo (npr. u Brazilu, SAD, Španjolskoj), odnosno kojim se olakšava vlasniku intelektualnih doba-

ra da primi naknadu za svoj rad,²

3. Dobrovoljno dostavljen primjerak (engl. voluntary deposit) koji se obično osigurava.

Svrha dostavljanja obaveznog primjerka

Postoji više aspekata posmatranja i tumačenja svrhe obaveznog primjerka, međutim četiri aspekta su ključna:

- Obuhvatnost obaveznog primjerka koja se nastoji osigurati zakonskim putem ili pomoću dogovora između biblioteka i izdavača, na način da redovno pristizuje sva građa bez obzira na predmet, oblik ili proizvođača;
- Očuvanje zbirke obaveznog primjerka koje u praksi treba imati zakonsku potporu kako bi se osigurao nesmetan priliv sredstava za odgovarajuću pohranu i zaštitu;
- Obavještenje o sadržaju zbirke obaveznog primjerka ostvaruje se u sklopu projekata nacionalnih bibliografija;
- Javna dostupnost zbirke obaveznog primjerka koja je uglavnom prisutna u zakonskim propisima o obaveznom primjerku. (Aparac-Gazivoda 1997)

Bez obzira na različitu praksu, aspekt obuhvatnosti i čuvanja građe koja pristizuje kao obavezni primjerak posjeduje temeljnu svrhu, a to je prikupljanje nacionalne baštine radi očuvanja, razvoja i širenja nacionalne kulture jedne zemlje.

Sa ovom svrhom povezana su pitanja koja se odnose na vrstu građe koja se prikuplja, te posjedovanje zbirke obaveznog primjerka.

Postoji još jedna veoma važna svrha obaveznog primjerka, a to je sastavljanje i objavljivanje nacionalne bibliografije koja se nalazi u sklopu programa Univerzalne bibliografske kontrole.

Ciljevi obaveznog primjerka

U tekstu Obavezni primjerak-povlastica ili dužnost, Branka Hergešić eksplicitno navodi tri cilja obaveznog primjerka:

1. Cenzura, koja je ujedno i izvorna pokretačka snaga pri uspostavljanju mehanizama dostavljanja i čuvanja obaveznog primjerka,
2. Zaštita autorskih prava, vezano za rastuću znanstvenu i literarnu proizvodnju i potrebu da se autori zaštite od mogućih neovlaštenih korištenja,

² U Velikoj Britaniji zakonski propis o obaveznom dostavljanju štampanih i drugih stvari usvojen je kao *Copyright Act, 1911.* (zamijenio ga je novi *Copyright Design and Patent Act, 1988.* odnosno 1989., a određene su važne odredbe sadržane i u Zakonu o Britanskoj knjižnici (*British Library Act, 1972.*).

3. Prikupljanje i čuvanje nacionalne izdavačke proizvodnje. (Hergešić 2012)

Sa druge strane, IFLA-in Ured za Univerzalnu bibliografsku kontrolu (Office for Universal Bibliographic Control) navodi iduće ciljeve obaveznog primjerka:

- prikupljanje i čuvanje nacionalne izdavačke proizvodnje,
- stvaranje pouzdanih bibliografskih zapisa o građi nacionalnog karaktera,
- očuvanje nacionalne baštine i
- osiguranje osnove za nacionalnu bibliografiju. (IFLA 2012)

Danas, gotovo sve nacionalne biblioteke u svijetu svoje fondove izgrađuju putem obaveznog primjerka. Riječ "obavezni" u zakonskim spisima javlja se tek od 19. stoljeća, pod čime se podrazumijevaju primjerci šampanih ili drugim putem umnoženih publikacija koje bibliotekama dostavlja izdavačka kuća ili sam autor. Postoje i dobrovoljni obavezni primjerci koji se postižu sporazumom između biblioteke i izdavača.

Kako navodi Branka Hergešić u njenom, već spomenutom radu, obavezni primjerak može biti potpun ili nepotpun, može biti besplatan, što se dešava najčešće, a može biti i potpuno ili djelomično plaćen ukoliko se radi o prethodno sklopljenim ugovorima.

Nacionalne biblioteke kao skladištari obaveznog primjerka čuvaju ga kao dokument o autorskoj, nakladničkoj ili izdavačkoj djelatnosti jednog kraja. Na osnovu tog primjerka izrađuju nacionalne bibliografije, te na taj način pomažu nauci i kulturi dajući na upotrebu domaću literaturu.

Kao što postoje obaveze, tako postoje i koristi. Biblioteke, kao primaoci obaveznog primjerka uglavnom besplatno primaju cijelu knjižnu produkciju, dok davaoci imaju dokumentaciju o svojoj djelatnosti smještenu na jednom mjestu, imaju bibliografiju u kojoj je objavljen popis njihovih knjiga i časopisa, te posjeduju zaštitu autorskih prava.

U gotovo pet stotina godina postojanja obaveznog primjerka, njegove funkcije i namjene mijenjale su se kroz stoljeća. Od prvog zakona o skladištenju jedne kopije svakog štampanog djela u dvorsku biblioteku prije puštanja u prodaju, pa sve do današnjih dana, odredbe o ovoj obavezi imale su različite ciljeve i interese, počev od zaštite autentičnosti prvog izdanja, čuvanja knjiga za naredna pokoljenja, sredstva cenzure, održanja i razvoja kraljevske ili nacionalne zbirke, trgovačkih privilegija, uslova za zaštitu autorskog prava, pa do osnove za konstituiranje nacionalne bibliografije i dostupnosti nacionalnoj kolekciji u naučno-istraživačke svrhe u 20. stoljeću.

Na međunarodnom planu, nacionalna zbirka koja se formira i popunjava putem sistema obaveznog pri-

mjerka omogućava implementaciju dvije zajedničke dugoročne programske obaveze UNESCO-a i IFLA-e, Univerzalnu bibliografsku kontrolu i Univerzalnu dostupnost publikacije (IFLA UAP 2012), kojom se obezbjeđuje da sve što je objavljeno bilo gdje u svijetu bude dostupno za svakoga u bilo kojem formatu, putem pozajmice ili kopije.

(Dizdar 2011, 273)

Izjava IFLA-e o obaveznom primjerku (IFLA 2012)

Po IFLA-inoj izjavi obavezni primjerak je od ključnog značaja za očuvanje i pristup dokumentarnom naslijeđu jedne države. Izdavači i biblioteke ulažu zajedničke napore kako bi u cijelom svijetu omogućile skladištenje obaveznog primjerka, bez obzira na njegov format ili tehnologiju.

UNESCO-ove *Smjernice za izradu pravnih akata o obaveznom primjerku* definiraju obavezni primjerak kao "zakonsku obavezu koja svaku komercijalnu ili javnu organizaciju i svakog pojedinca koji proizvodi bilo koju vrstu dokumentacije u više primjeraka obavezuje da dostavi jedan ili više primjeraka nadležnoj državnoj instituciji".

Skladištenje obaveznog primjerka često je regulisano zakonima, međutim, može se vršiti i na dobrovoljnoj osnovi. Snažan i efikasan sistem obaveznog primjerka treba postojati u svakoj zemlji. Koncept obaveznog primjerka je najuspješniji kada postoji uska saradnja između imenovanog "nacionalnog čuvara" (obično biblioteke) i onih koji su odgovorni za skladištenje obaveznog primjerka (obično izdavači ili autori).

Prednosti obaveznog primjerka

U izjavi IFLA-e o obaveznom primjerku tačno su određene njegove prednosti:

- Omogućava da svi štampani primjerci državnih publikacija na različitim vrstama medija budu dostavljeni pouzdanom "čuvaru"; obavezni primjerak omogućava i osigurava postojanje sveobuhvatne kolekcije dokumentarnog naslijeđa države.
- Obavezni primjerak omogućava sveobuhvatnu, standardiziranu katalogizaciju i kreiranje zapisa publikacija od čega korist imaju biblioteke, knjižare, izdavači, naučnici i javnost; te omogućava da "čuvar" služi kao državni referentni i informacijski centar za izučavanje i istraživanje svih aspekata državnog dokumentarnog naslijeđa.
- Obavezni primjerak podržava očuvanje i time doprinosi dugoročnom opstanku dokumentarnog naslijeđa jedne države.

- U konačnici, obavezni primjerak je temelj slobode informacija i garant informiranosti građanstva. (IFLA 2012)

Kao što je već spomenuto, u mnogim državama funkciju nacionalnog bibliografskog ureda obavlja nacionalna biblioteka. U Bosni i Hercegovini to je Nacionalna i univerzitetska biblioteka kao centralna biblioteka koja prikuplja, stručno obrađuje, čuva i daje na korištenje prvenstveno bibliotečku građu koja je nastala, odnosno koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu i koja objedinjuje i unapređuje poslove bibliotečke djelatnosti u Bosni i Hercegovini, te je namijenjena općem obrazovanju, informisanju i zadovoljavanju kulturnih i drugih potreba stanovništva.

Ipak, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine nema priznat status nacionalnog bibliografskog centra, što se moglo zaključiti iz Zakona o bibliotečkoj i izdavačkoj djelatnosti BiH. (Centar za bibliografiju BiH i obnovu BOSNIACE, NUBBiH)

Iz ovoga proizilazi da se u Bosni i Hercegovini izdaju dvije nacionalne bibliografije. Pored *Bosanskohercegovačke bibliografije monografskih publikacija* koju izrađuje Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH u Sarajevu, Narodna i univerzitetska biblioteka RS u Banjoj Luci, od 2000. godine, izrađuje *Bibliografiju Republike Srpske : monografske publikacije za područje Republike Srpske*. (COBISS.RS)

Nacionalna bibliografija (za publikacije izdate na području FBiH), sastoji od tri niza:

1. Bibliografija štampanih monografskih publikacija
2. Štampane serijske publikacije
3. Bibliografija priloga u serijskim publikacijama.

(Centar za bibliografiju BiH i obnovu BOSNIACE, NUBBiH)

Po potrebi se rade i retrospektivne bibliografije, dok se od 2002. godine bibliografija serijskih publikacija ne izrađuje.

Bibliografije se izdaju jednom godišnje, isključivo u štampanom obliku, u skladu sa međunarodnim normama bibliotečkih zapisa u formatu UNIMARC.

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine tek djelimično prati programe UBC-a i UAP-a, obzirom da nacionalna bibliografija uključuje samo štampane publikacije. Na odjeljenju za bibliografiju NUBBiH smatraju da je ovakva pojava posljedica nedostatka stručnih kadrova, ali i nedosljednog odnosa sa izdavačima koji često zanemaruju dio Zakona o bibliotečkoj djelatnosti koji se odnosi na obavezni primjerak.

Iako, Zakon sam po sebi uključuje kaznene mjere u slučaju njegovog nepoštivanja, konkretno ne postoje

mehanizmi koji bi sproveli Zakon i sankcije u slučaju kršenja istog, u ovom slučaju nedostavljanja obaveznog primjerka, čime su na gubitku i Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH i korisnici, ali i međunarodna bibliotečka zajednica.

U Zakonu o bibliotečkoj djelatnosti definirano je da je svako pravno i fizičko lice koje se bavi štampanjem i umnožavanjem štampanog materijala, dužno, o svom trošku, dostaviti Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci, deset primjeraka od svakog štampanog materijala, zbog očuvanja svih štampanih materijala kao kulturnih vrijednosti i omogućavanja njihovog korištenja i proučavanja. (Zakon o bibliotečkoj djelatnosti R BiH 1995)

Od deset primjeraka monografskih publikacija, tri su namijenjena za interni fond, dva za fond razmjene, a po jedan primjerak se šalje nadležnim bibliotekama u Zenici, Tuzli, Banjoj Luci, Mostaru i Bihaću i drugim bibliotekama u BiH. Ovaj materijal ulazi u tekući nacionalni popis.

Za elektronske publikacije je zadužen Referalni centar za naučne informacije NUBBiH, međutim one ne spadaju u građu koja ulazi u sastav nacionalne bibliografije.

Izdavačka produkcija Bosne i Hercegovine prati se putem sistema CIP (Katalogizacija U Publikaciji) i bibliotečke baze podataka COBISS (the Co-operative Online Bibliographic System and Services). Vremenski rok za dostavljanje obaveznog primjerka nije definiran zakonom, tako da je deponovanje prepušteno savjesti izdavača.

Izdavač zvaničnih publikacija dužan je za potrebe međunarodne razmjene zvaničnih publikacija Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti petnaest primjeraka svakog štampanog materijala koji ima karakter zvanične publikacije. Pod zvaničnom publikacijom podrazumijeva se svaki štampani materijal koji izda društveno-politička zajednica ili njen organ kao svoje zvanično izdanje.

(Zakon o bibliotečkoj djelatnosti R BiH 1995)

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, kao i sve ostale baštinske ustanove u ovoj zemlji, ima neriješeno pitanje finansiranja.

U članu 30. Zakona o bibliotečkoj djelatnosti R BiH glasi da je ova institucija pod nadležnošću države, međutim biblioteka se isključivo finansira od naplate članarina, usluga koje vrši kao centar za ISBN, ISSN i CIP, od projekata, te od grantova sa različitih nivoa vlasti.

Uz ovakve poteškoće, koje su dodatno usložnjene političkim prilikama u našoj zemlji, teško je očekivati da se u bliskoj budućnosti situacija popravi. Nedostatak kadrova i finansijskih sredstava negativno se odražava

va i na bibliografsku djelatnost, a koliko to šteti ionako narušenom ugledu države, možemo zaključiti ako se prisjetimo da nacionalna bibliografija nema samo dokumentarnu vrijednost nego da predstavlja i ogledalo historijskog, kulturnog i naučnog razvoja jedne zemlje.

Zakon o obaveznom primjerku u BiH

Bibliotečka djelatnost je djelatnost od posebnog društvenog interesa i regulisana je Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti (Sl. list RBiH, br. 37 / 95).

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine je centralna biblioteka čiji je osnovni zadatak da prikuplja, stručno obrađuje, čuva i daje na korištenje prvenstveno bibliotečku građu koja je nastala, odnosno koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, objedinjuje i unapređuje poslove bibliotečke djelatnosti u Bosni i Hercegovini i namijenjena je općem obrazovanju, informisanju i zadovoljavanju kulturnih i drugih potreba stanovništva. Jedan od osnovnih vidova nabavke i prikupljanja bibliotečke građe je i dostavljanje obaveznog primjerka.

Obaveza dostavljanja besplatnih primjeraka odnosi se na pravna i fizička lica koja se bave izdavačkom djelatnošću ili štampanjem i umnožavanjem štampanog materijala, odnosno proizvodnjom audiovizuelnih, elektronskih i drugih publikacija koje imaju karakter bibliotečke građe.

Prema pomenutom zakonu (član 2.) bibliotečka građa obuhvata: knjige, brošure, časopise, novine, separate, disertacije, kataloge, prospekte, plakate, štampane letke, kartografske publikacije, standarde, patente, muzička djela, reprodukcije likovnih djela, razglednice, kalendare, fotografije, mikrofilmove, dijamikrokartice, gramofonske ploče, tonske kasete, video-kasete, magnetofonske i magnetne trake, kompakt diskove, rukopise i drugu građu namijenjenu bibliotečkoj djelatnosti. (Zakon o bibliotečkoj djelatnosti RBiH 1995)

Odredbe o obaveznom dostavljanju štampanog materijala odnose se i na zvanične publikacije. Pod zvaničnom publikacijom podrazumijeva se svaki štampani materijal kojeg izdaju društveno-političke zajednice (organi državne vlasti) kao svoje zvanično izdanje.

Radi očuvanja svih štampanih materijala kao kulturnih vrijednosti i omogućavanja njihovog proučavanja i korištenja, Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, u odredbama o dostavljanju štampanog materijala /čl. 40./, propisuje: "svako pravno i fizičko lice, koje se bavi štampanjem i umnožavanjem štampanog materijala, dužno je Biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti 10 primjeraka od svakog štampanog materijala. Odredbe stava 1. ovog člana odnose se i na pravna i fizička lica iz RBiH koja se bave izdavačkom djelatnošću ili štampanjem kada štampaju ili umnožavaju materijale u inostranstvu."

(Zakon o bibliotečkoj djelatnosti RBiH 1995)

Za potrebe međunarodne razmjene zvaničnih publikacija izdavač je dužan Biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti po 15 primjeraka svakog štampanog materijala koji ima karakter zvanične publikacije.

Obavezni primjerci štampanog i drugog bibliotečkog materijala o vlastitom trošku dostavljaju se Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, koja je odgovorna za prikupljanje i dalju distribuciju obaveznog primjerka. Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine prima i za svoje potrebe zadržava po 3 primjerka od svakog štampanog materijala i druge bibliotečke građe.

Po jedan primjerak svakog štampanog materijala distribuiraju se dalje kantonalnim/regionalnim bibliotekama u Bosni i Hercegovini, koje svojim aktom odredi odgovarajuće resorno ministarstvo. Trenutno su to Javne ustanove – biblioteke u Tuzli, Banja Luci, Mostaru, Zenici i Bihaću. Dva od deset obaveznih primjeraka uvrštavaju se u fond za međunarodnu razmjenu publikacija.

Neispunjavanje odredbi o obaveznom dostavljanju štampanih stvari predstavlja prekršaj i kažnjava se novčanom kaznom i to pravno lice od 1.000,00 KM do 3.000,00 KM, a odgovorno lice u pravnom licu od 500,00 KM do 1.000,00 KM. Za isti prekršaj kaznit će se i fizičko lice kao samostalni privrednik novčanom kaznom od 1.000,00 KM do 2.000,00 KM.

Obavezni primjerci bibliotečke građe čuvaju se i dostupni su u svim bibliotekama u koje se distribuiraju, a informacije o njima dobijaju se putem kataloga i interneta. Bibliotečka građa nastala prikupljanjem obaveznog primjerka dostupna je i putem međubibliotečke posudbe, za biblioteke u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.

Bosanskohercegovačke bibliografije: Niz A–bibliografija monografskih publikacija, Niz B–bibliografija serijskih publikacija i Niz C–bibliografija priloga u serijskim publikacijama, izrađene u Odjeljenju za bibliografiju Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, također daju sve informacije o tekućoj bosanskohercegovačkoj produkciji. (NUBBiH 2011)

Ciljevi i funkcije obaveznog primjerka u NUBBiH

Četiri su bitna aspekta odnosno funkcije obaveznog primjerka, koji se temelje odnosno proizlaze iz njegovog osnovnog cilja, izgradnje nacionalnog fonda i očuvanja nacionalne pisane odnosno štampane kulturne baštine. To su: potpunost, zaštita i očuvanje, informiranje i dostupnost.

Međunarodni ured za Opću bibliografsku kontrolu (IFLA International Office for Universal Bibliographic Control) navodi dva glavna cilja obaveznog primjerka:

- prikupljanje i čuvanje nacionalne štamparske produkcije,
- stvaranje pouzdanih bibliografskih zapisa o građi nacionalnog karaktera (radi izrade nacionalnih bibliografija)

Program Opće dostupnosti publikacija (Universal Availability of Publications) i počivana načelu da svaka zemlja sistemski prikuplja i obrađuje nacionalnu produkciju, što se najdjelotvornije i najpotpunije može postići zakonskim odredbama dostave obaveznog primjerka.

Ti se zadaci odnose na nacionalne biblioteke, dok se uloga drugih biblioteka uključenih u primanje obaveznog primjerka ne promatra uvijek niti u svim sredinama sa stajališta čuvanja i zaštite, već sa stajališta izgradnje fondova i njihovog aktivnog korištenja.

Na tim se osnovnim ciljevima i zadacima temelje i sadašnje odredbe o obaveznom primjerku u Bosni i Hercegovini.

Stanje

Zakonske odredbe kojima se u Bosni i Hercegovini reguliše obavezni primjerak nalaze se u Zakonu o bibliotečnoj djelatnosti iz 1995. godine.

Ovim zakonom reguliše se skladištenje materijala štampanog na području naše zemlje, odnosno materijala namijenjenog javnosti i izrađenog na štamparskoj mašini ili umnoženog nekim drugim mehaničkim, hemijskim ili elektronskim putem. Iako je predviđen za područje cijele države, primjenjuje se isključivo u Federaciji BiH, dok je u Republici Srpskoj pitanje obaveznog primjerka riješeno Zakonom o izdavačkoj djelatnosti iz 2004. godine (Zakon o izdavačkoj djelatnosti BiH 2004), te Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti iz 2008. godine koji uključuje i mrežne elektronske publikacije. (Zakon o izdavačkoj djelatnosti BiH 2008)

Aktuelni Zakon o bibliotečkoj djelatnosti BiH reviziran je 2003. godine, no njime se samo mijenja broj obaveznih primjeraka štampanih serijskih publikacija na području Federacije, iako je još na skupu *Stanje i perspektive bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini*, održanog u maju 1996. godine naglašeno da Bosna i Hercegovina treba da prati dešavanja na međunarodnoj bibliotečkoj sceni, posebno kada su u pitanju programi UBC i UAP.

„Da bi građa umnožena savremenim sredstvima za umnožavanje intelektualne produkcije bila dostavljena Biblioteci BiH, potrebno je da Zakon o obaveznom primjerku što cjelovitije obuhvati terminologiju i na-

zive savremene građe koja je izvor informacija. Novi Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, poglavlje VI član 40, gdje se govori o dostavljanju obaveznog primjerka, pominje samo dostavljanje štampanog materijala. Taj bi termin trebalo naknadno proširiti kako bi Biblioteka BiH imala bolji osnov za dobijanje što šireg dijapazona građe koja je temelj za izradu nacionalne bibliografije.” (Milićević 1996, 44-45)

U BiH ne postoji krovna bibliografska agencija koja rukovodi aktivnostima vezanim za skladištenje obaveznog primjerka i sastavljanje nacionalne bibliografije.

Zakon o bibliotečkoj djelatnosti BiH nema jasno izražene ciljeve, funkcije, sam značaj obaveznog primjerka i zaštite nacionalne baštine. Između ostalog, nije sasvim jasno ni na koje se teritorijalno područje zakon odnosi, na Federaciju ili državu Bosnu i Hercegovinu.

Upravo zbog toga je važno govoriti o potrebi donošenja novih ili harmonizaciji postojećih zakona o bibliotečkoj i izdavačkoj djelatnosti u skladu sa međunarodnim standardima, jer dok se uočeni nedostaci ne koriguju, nadležne institucije, u ovom slučaju konkretno Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, jedino pojedinačnim naporima svojih zaposlenika može pokušavati da odgovori na zahtjeve i preporuke međunarodne bibliotečke zajednice i spriječi nekoherentan odnos prema nacionalnoj baštini.

Problemi

U prikazu stanja, uglavnom zakonskih odredbi, već smo naznačili i neke probleme ili bolje rečeno, razloge i korijene pojedinih problema koji obilježavaju sadašnju normativnu i stvarnu situaciju obaveznog primjerka u Bosni i Hercegovini.

Posebni problemi jesu problemi primanja na dosadašnji način regulisanog obaveznog primjerka, problem pohrane, obrade, korištenja i zaštite.

Akcent je stavljen na cjelinu obaveznog primjerka kao sistema, posebno kada je u pitanju njegova potpunost i redovitost, bez obzira da li su uzroci tog stanja i tih problema nedostaci u zakonskim odredbama ili možda u nešto kasnijem razvoju događaja, posebno kada je riječ o razvoju štamparske tehnologije, pojavi novih medija ili društvenim promjena na datom području.

Veoma važno je osvrnuti se na nedostatak zakonskih odredbi, neredovitost i nepotpunost prispjeća, te nefunkcionalnost sadašnjeg stanja.

Koliko god bile sveobuhvatne i precizne zakonske odredbe iz 1995. godine, kojima se određuje građa koja spada pod obavezu dostave obaveznog primjerka, one su se vremenom pokazale nedostatne.

Međutim, ono što je značajnije od toga jeste činjenica da su se vremenom pojavile nove tehnologije i novi mediji, koji ovim zakonskim odredbama nisu obuhvaćeni, što nije učinjeno ni kasnije, sve do danas.

Pod ovim se podrazumijevaju elektronske publikacije. Iz dana u dan sve je veći broj elektronskih publikacija, kako u svijetu, tako i kod nas, za koje nije regulisana zakonska obaveza dostave, prikupljanja i čuvanja.

Bez obzira na niz problema sa kojima je povezana zakonska regulacija obaveze dostave elektronskih publikacija, bilo to pravno, tipološki ili tehnički, potrebno je i taj medij što prije uključiti u zakonske odredbe o obaveznom primjerku.

Kao što smo već spomenuli, da bi se ostvarili osnovni cilj i funkcije, obavezni primjerak nužno mora biti redovan i potpun. Činjenica je da obavezni primjerak, onako kako je postojećim zakonskim propisima definiran, ne stiže u Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku BiH ni redovno ni potpuno, što za sobom povlači da je još manje redovan i potpun u ostalim bibliotekama koje ga primaju. Zakonom je određeno da se obavezni primjerak dostavlja Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH odmah nakon izdavanja prvih primjeraka, međutim, to se ne poštuje.

Mahom privatizirani izdavači pozivaju se na trošak, odnosno prihod koji dostavljanjem obaveznog primjerka gube, a niko im to ne nadoknađuje, pa najčešće izbjegavaju svoje obaveze.

CIP (Cataloging in Publication) koji izdaje Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, te uključivanje u Centre za ISBN, ISSN, te ISMN koji djeluju u ovoj ustanovi, dragocijeni su i od velike važnosti, ali nažalost nedovoljni mehanizmi da se postigne redovnost i potpunost obaveznog primjerka.

U ovakvoj situaciji, bez obzira na sav trud i nastojanja, opomene, usmena i pismena upozorenja, dopise i razgovore, Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH sa izdavačima i autorima, obavezni primjerak ne stiže redovno i poprilično je nepotpun, čime jedan od osnovnih ciljeva i funkcija obaveznog primjerka nije postignut.

Perspektive

Razumijevajući savremena teorijska razmatranja ciljeva i funkcija obaveznog primjerka, te imajući na umu težnju ka zakonskoj regulativi koja se sprovodi u svijetu, potrebno je iznijeti određene kriterije i principe u obliku smjernica za buduće zakonske propise, te stvaranje savremenog i djelotvornog sistema i mehanizma obaveznog primjerka u Bosni i Hercegovini.

Prvobitno, potrebno je što prije donijeti nove zakonske propise, napraviti izmjene i dopune, bez obzira da li će zakonski propisi o obaveznom primjerku biti zasebni ili kao dio Zakona o bibliotečkoj djelatnosti.

Nakon toga, potrebno je u zakonskim odredbama veoma precizno utvrditi koja će građa biti obuhvaćena obaveznim primjerkom, što znači, da pored redefiniiranja građe u Zakonu iz 1995. godine, u obavezni primjerak treba uključiti i elektronske publikacije.

Broj obaveznih primjeraka je utvrđen, pa tako Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, član 40., propisuje da svako pravno i fizičko lice, koje se bavi štampanjem i umnožavanjem štampanog materijala, dužno je Biblioteci BiH besplatno i o svom trošku dostaviti 10 primjeraka od svakog štampanog materijala. Odredbe stava 1. ovog člana odnose se i na pravna i fizička lica iz RBiH koja se bave izdavačkom djelatnošću ili štampanjem i kada štampaju ili umnožavaju materijale u inostranstvu. (Zakon o bibliotečkoj djelatnosti RBiH 1995)

Obavezni primjerak bi se trebao uspostaviti kao jedan cjelovit sistem i kao takav bi trebao djelotvorno funkcionirati. Da bi se tako nešto ostvarilo, potrebno je predvidjeti i određene mehanizme, zakonske, institucionalne, prostorene itd.

Kako bi se prebrodio jaz između izdavača i bibliotekara, kao sakupljača obaveznog primjerka čije prikupljanje omogućava očuvanje nacionalne baštinske zbirke, možda bi se izdavačima trebale priznati određene povlastice, kako zbog gubitka vlastitih prihoda ne bi izbjegavali zakonske obaveze koje imaju prema Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH.

Zakonskim odredbama o obaveznom primjerku treba precizno utvrditi sistem obaveznog primjerka i mehanizam njegovog djelotvornog funkcioniranja, te s tim u vezi jasno razlučiti zaštitu i očuvanje kulturnog dobra, kulturne baštine na području pisane/štampane riječi od potrebe izgradnje fondova na nacionalnoj produkciji i njihovog korištenja. A sve to kao dio ukupnog razvoja biblioteka i bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini odnosno kao bitnu sastavnicu bosansko-hercegovačkog bibliotečkog sistema.

Zakoni o obaveznom primjerku: analiza stanja u zemljama regiona

Zakon o Knjižnicama Republike Hrvatske, 1997. godina

Za razliku od Zakona o bibliotečkoj djelatnosti Republike Bosne i Hercegovine, ovaj Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske u dva navrata je imao izmjene i dopune, što se desilo 1998. i 2000. godine.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu središte je hrvatskoga bibliotečkog sistema. Prvi propisi koji Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici omogućavaju redovitu dostavu obaveznog primjerka datiraju još iz 1816. godine.

U Zakonu o knjižnicama Republike Hrvatske iz 1997.

godine, član 37. govori o obaveznom primjerku.

„Pravna ili fizička osoba koja izdaje ili proizvodi građu iz članka 38. ovoga Zakona namijenjenu javnosti, dužna je od te građe besplatno i o svom trošku, a najkasnije u roku od 30 dana po završetku tiskanja, umnažanja ili proizvodnje, dostaviti Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu devet obaveznih primjeraka, od kojih Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu zadržava dva, a po jedan primjerak dostavlja sveučilišnim knjižnicama u Splitu, Rijeci, Puli i Osijeku, kao i u Mostaru te općeznanstvenim knjižnicama u Dubrovniku i Zadru.“ (Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske 1997)

Obveznici dostavljanja su izdavači te proizvođači audiovizualnih i elektronskih publikacija, dakle pravne i fizičke osobe koje izdaju ili proizvode građu za javnost, bez obzira je li namijenjena prodaji ili besplatnom rasprostranjivanju.

Za razliku od Zakona o bibliotečkoj djelatnosti BiH unutar kojeg se definira obavezni primjerak, u ovom Zakonu se naglašava da za štampanu ili umoženu, odnosno proizvedenu građu izdatu na više jezika ili raznim pismima ili u više izdanja, obavezni primjerci se dostavljaju posebno na svakom jeziku, na svakom pismu, za svako novo izdanje. Novim izdanjem smatra se izdanje koje se stavlja u promet sa promijenjenom naslovnom stranom, novim omotom, dopunjenim ili promijenjenim tekstom, novim slikama, tablicama i sličnim promjenama. (Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske 1997)

Člankom 38. Zakona o knjižnicama Republike Hrvatske definirano je da se pod obaveznim primjerkom podrazumijevaju:

- **publikacije:** knjige, brošure, skripte, časopisi, novine, magazini, bilteni, geografske i druge karte, reprodukcije slikovnih umjetničkih djela, muzikalije, katalozi, kalendari, kazališni i drugi programi, te njihovi dodaci u štampanom, audiovizualnom i elektronskom obliku, plakati, letci, kratki oglasi i saopćenja, razglednice,
- **audiovizualna građa:** gramofonske ploče, audio i video kasete, magnetofonske trake, snimljeni mikrofilmovi i kompakt diskovi,
- **elektronske publikacije:** kompaktni diskovi, magnetske trake, diskete, baze podataka i online publikacije.

Svi nakladnici, izdavači i proizvođači audiovizualne građe i elektronskih publikacija u Republici Hrvatskoj, dužni su posljednjeg dana u tekućem mjesecu dostaviti Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu izvještaj o cjelokupnoj izdanoj, štampanoj, odnosno proizvedenoj građi tokom prethodnog mjeseca u dva primjerka. Izdanja povjerljivog sadržaja

oslobođene su obaveze dostavljanja, međutim njihovi naručitelji su dužni da ih trajno čuvaju u najmanje dva primjerka.

Zakonom se određuju i dodatni obavezni primjerci:

Službene publikacije

- Osim obaveze dostave devet obaveznih primjeraka, svi izdavači službenih publikacija dužni su, također, besplatno, o svom trošku, dostaviti Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici dva dodatna primjerka te Hrvatskoj informacijsko-dokumentacijskoj referalnoj agenciji (HIDRA-i)³ jedan primjerak svojih izdanja. Izdavači službenih publikacija gradova i općina dužni su dostavljati jedan primjerak tih publikacija narodnoj biblioteci koje su utemeljitelji. Službenim publikacijama smatraju se publikacije koje izdaju tijela državne vlasti, odnosno tijela lokalne samouprave i uprave kao svoja službena izdanja.

Županijski obvezni primjerak

- Svaki izdavač dužan je, također, dostaviti još po jedan primjerak publikacija matičnoj biblioteci na području županije na kojoj je njegovo sjedište radi stvaranja zavičajne zbirke.
- Izdavač s područja jedne županije koji štampa za nakladnika druge županije dužan je obavezni primjerak dostaviti matičnoj biblioteci na području županije u kojoj je njegovo sjedište. (Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske 1997)

Neispunjavanje odredbi o obaveznom primjerku predstavlja prekršaj i kažnjava se novčanom kaznom i to fizička ili pravna osoba od 4.000,00 KN do 50.000,00 KN, a odgovorna osoba u pravnoj osobi od 500,00 KN do 10.000,00 KN.

Obavezni primjerci dostupni su u svim navedenim bibliotekama. Informacije o njima dobivaju se uvidom u katalog biblioteka, a dostupne su i na internetu. Svaka biblioteka u Hrvatskoj i inozemstvu može ih posredstvom Nacionalne i sveučilišne knjižnice naručiti međubibliotečkom posudbom.

3 Hrvatska informacijsko-dokumentacijska referalna agencija - Hidra je stručna služba Vlade Republike Hrvatske za obavljanje informacijskih, dokumentacijskih i referalnih poslova. Misija ove agencije jeste osigurati dostupnost, unaprijediti korištenje javnih službenih informacijskih izvora Republike Hrvatske, pružati pomoć u pretraživanju i pronalaženju službene dokumentacije stranih zemalja i međunarodnih organizacija, te sudjelovati u izgradnji informacijske infrastrukture Vlade i tijela javne vlasti Republike Hrvatske koja se temelji na savremenim tehnologijama. Njen cilj je doći do informacija iz službenih izvora, osigurati njihovu bržu obradu po međunarodno utvrđenim standardima i omogućiti njihovu punu dostupnost najširem krugu korisnika. (HIDRA 2010)

Obavezni primjerak je temelj Hrvatske bibliografije:

- Niz A – knjige (mjesečno),
- Niz B – prilozi u časopisima (mjesečno), te
- Niz C – časopisi (godišnje) koje izdaje Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Obavezni primjerak mrežnih publikacija čuva se u Hrvatskom arhivu weba.

(Služba obaveznog primjerka NSK 2012)

Zakon o knjižničarstvu Republike Slovenije

Zakon o knjižničarstvu Republike Slovenije, u odnosu na zakone u ostalim zemljama regije, na određeni način najbolje i najpreciznije definira sve obaveze bibliotečke djelatnosti unutar koje je i Zakon o obaveznom primjerku.

Nakon uvodnog djela koji tačno naglašava zadatke bibliotečke djelatnosti u Republici Sloveniji, precizirano je centralno mjesto na koje se dostavlja obavezni primjerak, a to je Služba za pristizanje bibliotečke građe koja se nalazi unutar Narodne i univerzitetske knjižnice u Ljubljani.

U idućem dijelu tačno je definiran način na koji se obavezni primjerak dostavlja. Izdavači mogu koristiti standardni način isporuke, samo je bitno da na otpremnici naznače ko šalje publikacije, te da ne zaborave adresu pošiljaoca. Zatim trebaju napisati šta šalju i dati što više informacija o samoj publikaciji, te navesti koliko primjeraka svake publikacije dostavljaju.

Zakonom je određeno da se dostave četiri obavezna primjerka Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Republike Slovenije. Međutim postoje određeni izuzeci, kao npr.: publikacija koja je izdata od strane javnih sredstava ili ako je izdavač pravno lice dostavlja šesnaest obaveznih primjeraka. Obaveza se odnosi na sve javno financirane publikacije, osim na tiraže manje od 150 primjeraka; za doktorske disertacije dostavljaju se dva primjerka; za izuzetno skupe publikacije kojima je prodajna cijena jednog primjerka viša od 1000 €, dostavljaju se dva primjerka; za elektronske publikacije potrebno je dostaviti jednu kopiju; za publikacije koje su objavljene u tiražu manjem od pedeset primjeraka nije potrebno dostaviti obavezni primjerak itd. (Zakon o knjižničarstvu Slovenije 2001)

Ovim Zakonom su određene i publikacije koje spadaju pod obavezni primjerak: knjige, brošure, serijske publikacije, separati, muzikalije, karte, faksimil, razglednice, plakati, naljepnice, vizitke, brošure, kalendari, katalozi i dr., elektronske publikacije dostupne na mreži, audiovizuelna građa i elektronske publikacije koje su kombinacija različitih vrsta zapisa. (Zakon o knjižničarstvu Slovenije 2001)

Zakonom je, također, određeno da je svrha obaveznog primjerka očuvanje nacionalne kulturne baštine. Narodna i univerzitetska knjižnica Republike Slovenije još od 1807. godine prikuplja obavezne primjerke i po tome se znatno razlikuje od ostalih biblioteka u regionu. Njihova kolekcija je izvanredna upravo zbog toga što uspijevaju održavati sve funkcije obaveznog primjerka i okupljati na jednom mjestu sve što ima veze sa Slovenijom, Slovencima i slovenskim jezikom, a pravni depozit je temelj te kolekcije.

Narodna i univerzitetska knjižnica i sve ostale biblioteke u Sloveniji koje primaju obavezni primjerak, moraju te publikacije prikladno obraditi kako bi svi podaci o njima bili dostupni u uzajamnom katalogu slovenskih biblioteka.

Na osnovu zaprimanja obaveznog primjerka ova biblioteka je dužna izdati Slovensku bibliografiju koja izlazi kvartalno, četiri puta godišnje i koja zadovoljava najmanje jedan od tri kriterija, a to su:

1. Slovenski autor,
2. Slovenski izdavač,
3. Slovenski jezik. (Zakon o knjižničarstvu Slovenije 2001)

Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti Republike Srbije

Narodna skupština Republike Srbije u julu 2011. godine, izglasala je Zakon o obaveznom primjerku publikacija. (Zakon o knjižničarstvu Slovenije 2011)

Taj Zakon na snagu je stupio 24. oktobra 2011. godine i tim danom su prestale da važe sve odredbe iz Zakona o kulturnim dobrima iz 1994. godine.

Za razliku od ostalih zemalja u regiji Srbija je donijela zaseban Zakon o obaveznom primjerku, koji više nije u sastavu Zakona o bibliotekama.

Ovim zakonom uređuju se ciljevi i namjena obaveznog primjerka, vrste publikacija, broj obaveznih primjeraka, njihovo korištenje, zaštita, prava, obaveze, odgovornosti izdavača. Obaveza dostavljanja publikacija sada je na izdavačima. Prema članovima 5. i 7. Zakona o obaveznom primjerku publikacija, izdavači su dužni da dostave Narodnoj biblioteci Srbije pet primjeraka svake publikacije koju izdaju bilo da je ona proizvedena u zemlji ili inostranstvu.

Ono što čini potpuno osvježenje predstavlja i obaveza dostavljanja elektronske kopije štampane publikacije u skladu sa članom 8. ovog zakona.

Te kopije namijenjene su za korištenje na računari, isključivo u prostorijama depozitnih biblioteka, Narodne biblioteke Srbije i Biblioteke Matice srpske. Zakon nalaže da se njihovo kopiranje i distribucija onemoguće.

Publikacije se trebaju dostavljati u PDF formatu, Odjeljenju obaveznog primjerka u Narodnoj biblioteci Srbije.

Zakon o obaveznom primjerku Makedonije

Pored Srbije i Makedonija ima zaseban Zakon o obaveznom primjerku.

Pitanje obaveznog primjerka u Makedoniji regulisano je Zakonom o obaveznom primjerku revidiranim 2008. godine. Obavezni primjerak je zaštićen, on se skladišti i koristi u skladu sa propisima za posebnu, specijalnu zaštitu predmeta od izuzetnog značaja, kako kulturnog, tako i historijskog. (Zakon o obaveznom primjerku Makedonije, 1994-2008)

Obaveznim primjerkom smatraju se publikacije štampane ili izdate u Republici Makedoniji ili publikacije makedonskih izdavača izdate u inostranstvu. Zakonom je određeno da obavezni primjerak uključuje sljedeće vrste publikacija: knjige, brošure, periodiku, patente, standarde, kataloge, telefonske imenike, kalendare, plakate, letke, programe, prospekte, obrasce, poštanske marke, taksene marke, CD-ove, DVD-eve i drugu elektronsku građu, notne zapise, reprodukciju likovnih djela i crteža, kartografski materijal, razglednice, fotografije, audio kasete, gramofonske ploče, magnetofonske trake, multimedijalna građa, ostali slični radovi umnožavani na neki drugi način, namjenjeni za javnost.

(Zakon o obaveznom primjerku Makedonije, 1994-2008)

Prema ovom zakonu, misija obaveznog primjerka je stvoriti niz zabilježenih informacija koje služe kao prijenos i kolektivno sjećanje na duhovne vrijednosti Makedonije i Makedonaca. Njegov cilj jeste služiti kao ogledalo koje odražava makedonsku nacionalnu kulturu.

Ovim zakonom, obavezni primjerak je određen kao dio mozaika svjetske zajednice, kulture i civilizacije. Dakle, on predstavlja investiciju koja će ostati kao nasljedstvo budućim generacijama, pod pretpostavkom da je od vitalnog značaja za očuvanje i promociju makedonske nacionalne i kulturne posebnosti i dostignuća.

Ciljevi obaveznog primjerka definisani ovim zakonom su:

- Trajna zaštita i očuvanje nacionalne baštine, bilo to u štampanoj ili nekoj drugoj formi,
- Međunarodna promocija i afirmacija nacionalnog bogatstva,
- Priprema sekundarnih izvora informacija i njihova upotreba,
- Pružanje univerzalnog pristupa informacijama.

(Zakon o obaveznom primjerku Makedonije, 1994-2008)

Obavezni primjerak se isporučuje odmah nakon štampanja ili reprodukcije određene publikacije, ali uglavnom prije distribucije.

Za publikacije izdate u inostranstvu dostava se obavlja odmah nakon uvoza, ali prije puštanja u promet. Obavezni primjerak se mora dostaviti u identičnom stanju u kakvom će biti u prodaji.

Izdavač je dužan dostaviti:

- pet primjeraka za svaki jezik ili pismo u istom izdanju,
- pet uzoraka za svako novo štampanje,
- jedan primjerak magistarske i doktorske radnje,
- jednu kopiju za nosač slike i tona,
- prilikom svake dostave obaveznog primjerka na njemu treba pisati „obavezni primjerak“. (Zakon o obaveznom primjerku Makedonije, 1994-2008)

Štampane ili na neki drugi način reproducirane publikacije trebaju se dostaviti Narodnoj i univerzitet-skoj biblioteci „Sv. Kliment Ohridski“ u Skoplju, kao Centralnoj depozitarnoj biblioteci.

Od dostavljenih uzoraka:

- Jedan primjerak se skladišti, zaštićuje, obrađuje i čuva kao arhivski materijal,
- Dva primjerka će se uskladištiti, zaštititi, obraditi, čuvati i davati na korištenje.

Preostala dva primjerka šalju se u Narodnu i univerzitet-sku biblioteku „Sv. Kliment Ohridski“ u Bitolju i Narodnoj i univerzitet-skoj biblioteci „Goce Delčev“ u Štipu, gdje će se ti primjerci uskladištiti, obrađivati, čuvati kao arhivski materijal i biti dostupni za korištenje.

(Zakon o obaveznom primjerku Makedonije, 1994-2008)

Zaključak

Ako zaključimo sve što je rečeno, prvobitno nam se nameće nužnost redefiniranja postojećeg Zakona o bibliotekoj djelatnosti BiH, koji ni u kojem pogledu ne prati promjene u načinima distribucije i dostupnosti informacija. Potrebno je uočiti važnost proširivanja obaveze dostavljanja obaveznog primjerka i na elektronsku građu, bilo to u mrežnom ili materijalnom obliku, a što, također, zahtjeva pažljivo struktuiranje određenih elemenata zakona.

Trebalo bi obratiti više pažnje na odnos između davaoca i primaoca obaveznog primjerka, budući da u novim ekonomskim prilikama nije lako nametati oba-

veze koje obveznici ne žele izvršavati.

Kako bi se prebrodio jaz između bibliotekara i izdavača, potrebno je i veoma važno stvoriti i izgraditi odgovornost prema našoj kulturi, za šta je potrebno razumijevanje i svijest i sa jedne i sa druge strane.

Budući zakonski model trebao bi se prvenstveno baviti pitanjima kao što su: definiranje primarnih i sekundarnih zadataka i funkcija obaveznog primjerka, definiranje vrste građe na koju se odnosi zakon o obaveznom primjerku, te cjelovitost njenog dostavljanja, značaj obaveznog primjerka u sklopu nacionalne strategije međubibliotečke pozajmice, redovitost dostavljanja obaveznog primjerka, te dostava građe u izvornom obliku ili na savremenim medijima pohrane, definiranje sistema finansiranja obaveznog primjerka i pitanja zaštite cjelokupne građe, te odnos sistema obaveznog primjerka i biblioteka sa posebnim funkcijama u sklopu cjelovitog informacijsko-bibliotečkog sistema u Bosni i Hercegovini, odnosno mogućnost povećanja broja biblioteka koje primaju obavezni primjerak.

Donošenje stabilnih i objektivnih zakona o obaveznom primjerku, koji prate promjene u društvu u kojem nastaju, znatno doprinosi kulturnoj klimi jedne zemlje.

Da bi bibliotečka djelatnost Bosne i Hercegovine krenula istim putem sa zemljama regije, a onda i ostatkom svijeta, na tragu pomenutih međunarodnih iskustava, ona mora početi promovisati obavezni primjerak kao neophodan instrument za realizaciju programa bibliografske kontrole, te kao koncept čiji se višestruki ciljevi i funkcije ne mogu ostvariti bez adekvatne podrške zakonskih odredbi. Bitno je naglasiti da je koncept obaveznog primjerka, koncept koji nije u sukobu sa nosiocima autorskih prava.

„U skladu sa postojećim Zakonom o bibliotečkoj djelatnosti Bosne i Hercegovine i Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima Bosne i Hercegovine, potrebno je čuvati građu prispjelu po principu obaveznog primjerka na duži vremenski rok, ali istovremeno i brzo reagovati tj. hitno zahtjevati proširenje Zakona o autorskom pravu i drugim srodnim pravima BiH.“ (Hajdarpašić 2012)

Na osnovu gore iznesenih načela i kriterija, zakonskim odredbama o obaveznom primjerku potrebno je utvrditi sistem obaveznog primjerka, te mehanizam njegovog djelotvornog funkcioniranja i u vezi s tim jasno razlučiti zaštitu i očuvanje kulturnog dobra i kulturne baštine na području pisane, odnosno štampane riječi od potrebe izgradnje fondova na nacionalnoj produkciji i njihovog korištenja, a sve to kao dio ukupnog razvoja biblioteka i bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini.

Literatura

Anderson, Dorothy. *IFLA's programme for UBC : the Background and the Basis*. U: Međunarodna federacija bibliotečkih udruženja i institucija. Dostupno na: http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=491. Datum pristupa: 15.05.2013.

Aparac-Gazivoda, Tatjana. *Obavezni primjerak u suvremenom knjižničarstvu*. Dostupno na: http://www.knjiznicarstvo.com.hr/wp-content/uploads/2012/06/3_Aparac_1997_1.pdf. Datum pristupa: 15.05.2013.

Beauquier, Marcelle. 1998. *National bibliographic services at the dawn of the 21st century: evolution and revolution*. International Conference on National Bibliographic Services. Dostupno na: <http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/beam-e.html>. Datum pristupa: 15.05.2013.

Bibliografija. 2000. Hrvatska enciklopedija 2 Be-Da. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Dizdar, Senada. 2011. *Od podatka do metapodatka*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.

Hajdarpašić Lejla. 2012. *Digitalno očuvanje građe prikupljene po principu obaveznog primjerka u : Informacijske ustanove za 21.stoljeće: zbornik radova*. Sarajevo, Zagreb

Hergešić, Branka. *Obavezni primjerak - povlastica ili dužnost*. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.hr/text/Hergetic-Obavezni%20primjerak.html>. Datum pristupa: 15.5.2013.

Horvat, Aleksandra. 2000. *Nacionalna tekuća bibliografija u službi Univerzalne bibliografske kontrole*. Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 1/2. Dostupno na: http://dzs.ffzg.hr/text/nac_tekuca_bibl.html. Datum pristupa: 15.05.2013.

International Meeting of Cataloguing Experts. Copenhagen. 1969. Report. IFLA Annual. 1969. u : Eva Verona. *Univerzalna bibliografska kontrola i međunarodno ujednačavanje kataložnih postupaka*. Zagreb, Hrvatska, Jugoslavija: Sveučilište u Zagrebu, Centar za studij dokumentacije i informacionih znanosti. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/verona.htm>. Datum pristupa: 15.05.2013.

IZJAVA IFLA-e o obaveznom primjerku. 2012. Sarajevo: Asocijacija informacijskih stručnjaka- bibliotekara, arhivista i muzeologa.

Katalanec, Dragutin. *Od privilegije posjedovanja do obaveze dostupnosti*. Dostupno na:

znicarstvo.com.hr/wp-content/uploads/2012/06/5_Katalenac_1997_1.pdf. Datum pristupa: 15.05.2013.

Milićević, Nada. 1992-1996. *Rad na općoj nacionalnoj bibliografiji u Bosni i Hercegovini*. Saopćenje sa skupa : Stanje i perspektive bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini Sarajevo 25. i 26. maj 1996. Sarajevo. Bibliotekarstvo, sv. 37-41 Dostupno na: http://www.openbook.ba/bibliotekarstvo/37/37_milicevic_rad.html. Datum pristupa: 09. 08. 2013.

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine: *Obavezni primjerak*. Dostupno na: <http://www.nub.ba>. Datum pristupa: 15. 08. 2011.

Verona, Eva. *Univerzalna bibliografska kontrola i međunarodno ujednačavanje kataložnih postupaka*. Zagreb, Hrvatska, Jugoslavija: Sveučilište u Zagrebu, Centar za studij dokumentacije i informacionih znanosti. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/verona.htm>. Datum pristupa: 15.05.2013.

Zakon o bibliotečkoj djelatnosti Republike Bosne i Hercegovine. 1995. Dostupno na: <http://www.fmks.gov.ba/kultura/legislativa/fbih/36.pdf>. Datum pristupa: 09.08.2013.

Zakon o izdavačkoj djelatnosti Bosne i Hercegovine. 2004. Dostupno na: www.komorar.ba/bbm_azzuro/dokument.php?id=648. Datum pristupa: 09. 08. 2013.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti. 2003. Dostupno na: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2003/zakoni/22bos.htm>. Datum pristupa: 09. 08. 2013.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bibliotečkoj djelatnosti. 2008. Dostupno na: <http://www.narodnaskupstinars.net/lat/zakoni/arhiva.php>. Datum pristupa: 09. 08. 2013.

Zakon o knjižnicama Republike Hrvatske. 1997. Dostupno na: http://www.fer.unizg.hr/download/repository/Zakon_o_knjiznicama.pdf. Datum pristupa: 09.08.2013.

Zakon o obaveznom primjerku Makedonije. Службен весник на Република Македонија бр. 11/94, 92/08. Dostupno na: <http://nubsk.edu.mk/uslugi/za-izdavaci/zadolziten-primerok>. Datum pristupa: 09.08.2013.

Zakon o knjižničarstvu Slovenije. 2001. Dostupno na: http://www.ki.si/fileadmin/user_upload/Knjiznica/Pravilniki_Zakoni/Zakon.pdf. Datum pristupa: 09.08.2013.

Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti Republike Srbije. Dostupno na: http://www.unilib.bg.ac.rs/projekti/strucna_zvanja/1%20-%20zakon.pdf. Datum pristupa: 09.08.2013.